

A GONDOLAT EREJÉVEL – RENDHAGYÓ ÖNÉLETRAJZ

zombie

2009. október 10. 21:16

Bevallom, azért olvastam el ezt a könyvet, mert kíváncsi voltam, milyen az élet egy olyan országban, amely egykor szintén szocialista berendezkedésű volt. De Kornai mintha átlátott volna ezen az olvasói szándékon, és már az előszóban leírta:

„Könyvem nem vállalkozik a történész feladatának elvégzésére. Ennek megfelelően még arról sem tudok tájékoztatást adni az olvasónak, hogy milyen más műveket tanulmányozzon. [...] A korból csak annyit tudok és akarok bemutatni, amennyi saját életemhez kapcsolódik. Azt a társadalmi-történelmi közeget, amelyben saját életem eseményei zajlottak.“

Másfelől pedig azért is el akartam olvasni, mert az mindig felkelti az ember figyelmét, ha egy neves, elismert tudós megjelenteti önéletrajzát.

A könyv eddig a magyaron kívül még hat nyelven jelent meg. A kínai fordítást Dao Linlin készítette, és Kornai egyik legkiválóbb tanítványa, Xu Chenggang átolvasása után a Hong Kong Chinese University Press jóvoltából került a nyomdába. Nincs különösebb hozzáfűznivalóm a fordításhoz, csak talán annyi, hogy néhol furcsának tűnik a vesszőhasználat (teljes mondatoknak tűnnek, és mégis pont helyett vessző került mindig a végére).

Családi háttér és tapasztalatok

Ahogy az alcím is mutatja, a könyv evessé foglalkozik a magánélettel: inkább a szerző szakmai fejlődésére és tudományos pályájának alakulására koncentrál, valamint visszatekint tudományos munkásságára, és értékeli azt.

Zsidó családban született, de nem igazán foglalkozik származásával. Sőt, hogy enyhítsen a diszkriminációból származó fájdalomon, megváltoztatta német hangzású nevét (Kornhauser).

Gyerekkorában jómódban élt. A család lakása és édesapjának irodája is egy olyan helyen volt, ahol most az ország miniszterelnökének hivatala működik. De sajnos hamarosan kitört a második világháború, édesapja német fogságba került, majd eltűnt (sorsa ismeretlen). Származása miatti üldöztetése előli menekülésben nem volt más választása, mint az idő előtti felnőtté válás: 16 évesen már saját magáról kellett gondoskodnia és saját maga számára döntéseket hozni.

A háború után a fiatal Kornai alaposan tanulmányozta *A tőkét*. Hithú marxista lett, és önszántából lépett be a kommunista pártba. 1947-ben kezdett el dolgozni a kommunista párt központi lapjánál, a *Szabad Népnél*. Nyolc év alatt, míg riportokat készített, sok mindent látott, így lassan kezdett változni gondolkodása is. 1955-ben eljutott odáig, hogy a párt kritizálása miatt elbocsájtották az újságtól. Ez az év életének egyik fordulópontja: az állását veszített Kornai a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében kezdett el dolgozni. Így kikerült a politikai forgatagból, és tudományos kutatás lett a hivatása. Sokat olvasott és tanult önállóan a nyugati gazdaságtudományról. Azonban „az meg sem fordult a fejemben, hogy a tudomány világán belül tökéletesen apolitikus tevékenységet válasszak. [...] Elsősorban azt szerettem volna megérteni és tanulmányozni, ami körülöttem zajlik. Izgatott az, hogy mi a baj a szocialista rendszerrel.“

1967-ben kutató lett a Közgazdaságtudományi Intézetben, 1976-ban pedig akadémikus a Magyar Tudományos Akadémián. 1986-ban megkapta a Harvard Egyetemen professzori címét, így 56 évesen

először katedrára lépett. A magyarországi közgazdaságtudomány-oktatásban monopol helyzetben lévő Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (MKKE) politikai okokból habozott lehetőséget adni Kornainak tanárként. Amikor végre megérkezik a felkérés, Kornai levélben válaszolt:

„Kijelenthetem: mielőtt végülis a Harvard ajánlatát elfogadtam volna, bármikor az előző három évtizedben kész lettem volna erőim jelentős részét az MKKE szolgálatába állítani. Egész tudományos pályafutásom során keserű és fájdalmas érzést okozott, hogy oda, ahol fiatal magyar közgazdászokat kiképezik, engem nem hívtak meg oktatónak; nem kívánták megadni sem a tanársággal járó jogokat és szellemi befolyást, sem az ifjúsággal való szoros kapcsolat lehetőségét. Ez pótolhatatlan veszteség számomra, amit más tanítási és kutatási eredmények nem egyenlítenek ki.“

Ezután 18 esztendőn át az év felét Amerikában, a másik felét pedig Magyarországon töltötte. 2002-ben a Harvardon történő nyugdíjaztatása után végleg hazaköltözött.

Kornai kétszer nősült meg. Az első feleségéről kevés szó esett, ellentétben a második Kornai asszonnyal, akiről sokat mesélt. Három gyereke Magyarországon, Svédországon, valamint Amerikában él; és mindegyik sikeres a saját szakmájában.

Életre szóló döntések

„Nem létezik olyan kétségbeesett helyzet, amelyben ne maradna választási lehetőség, és ezzel együtt ne hárulna felelősség a döntéshozóra.“

Kornai felsorolta és elmagyarázta életének legfontosabb döntéseit, például a tudományos kutatás választását (a politika helyett), az emigrálás lehetőségének elutasítását, vagy a marxizmussal való szakítást.

Politika és tudományos kutatás

A *Szabad Népnél* eltöltött éveket így értékeli: „Úgy éreztem, hogy 1945-től 1955-ig politikai pályán voltam. Az már csak másodlagos, hogy e politikai pályán belül éppen ifjúsági mozgalmi funkcionárius vagyok-e vagy a párt központi lapjának egyik szerkesztője.“ Éles kritikával illette az ezalatt készített cikkeit: „[...] irritáló az eredményeket, jó teljesítményeket ünneplő primitív lelkendezés. Ha akkor valami bajjal találtam magam szemben, felszólító módban buzdítottam az embereket a hiba kiküszöbölésére.“ Morális szintre is emeli: „Megkövetem mindazokat, akiknek ártottam írásaimmal. Ám az őszinte bocsánatkérésnél is fontosabbak a tettek.“ Úgy gondolja, ezt a bűnt nem lehet jóvá tenni: „Nem hiszek abban, hogy az a kár, amit az ember élete egyik szakaszában okoz, ellensúlyozható az élet más szakaszának érdemeivel.“

Kornai becsapva érezte magát a politika által, de beismeri, „két fél kell a becsapáshoz: nemcsak az, aki csal, hanem az is, aki hagyja magát becsapni“. A politikai kiábrándulást megélve eljutott az ébredésig: „[...] a hatalomittas emberek bűneit látván, végképp eldöntöttem, hogy soha nem fogok hatalomra törekedni. Elhárítok magamtól minden olyan pozíciót, amelyben a hatalomnak akár csak a kísértése is megjelenhet.“ „Nemcsak megértettem, hogy tévúton jártam, felnőtt életem első szakaszában, hanem teljes határozottsággal új útra léptem.“

1959-ben Kornai meghozta jövőjével kapcsolatos legfontosabb döntéseket:

1. Szakítok a kommunista párttal.
2. Nem emigrálok.
3. Nem a politika, hanem a tudományos kutatás lesz a hivatásom. [...]
4. Szakítok a marxizmussal.
5. Elsajátítom a korszerű közgazdaságtan alapismereteit. [...]

A kutatói pályán való haladásról így mesélt:

„Sok örömet találtam a kutatómunkában. Érdekeltek és lekötöttek a beszélgetések, szívesen dolgoztam a jegyzeteimen, magát az írást is élveztem. Azok a villanások pedig, amikor úgy éreztem, hogy valamire rájöttem, valamit megértettem, életem boldog pillanatai közé tartoztak. Végre megtaláltam a helyemet.“

De a politikai tevékenységek lehetőségei mégis megtalálják. Nemet mondott barátja kérésére, hogy szamizdat kiadványokba írjon, vagy hogy tiltakozó levelet írjon alá. Erről így vallott: „Nemet mondani egy barátnak, akivel a politikai célok tekintetében azonos hullámhosszon vagyunk – ez is kínos, fájdalmas élmény“.

Ragaszkodott ahhoz, hogy hivatalos, az állam által engedélyezett módokon jelentesse meg véleményét, még akkor is, ha ez öncenzúrát igényel (például *A hiány* sem teljes ilyen tekintetben). Ami még fontosabb, hogy nyugati tudományos folyóiratokban publikáljon, hogy tudjon találkozni rendszeresen a nyugaton élő kollégákkal, hogy hosszabb időt töltsön az ottani kiváló oktatási intézményekben. Egyszóval a nyugati tudományos körök tagjává váljon, valamint itthon a törvény által megengedett úton hatást fejtessen ki.

A magyarországi rendszerváltás után is tartotta magát az elveihez: óvatosan kikerülte a politikai szerepvállalás lehetőségeit. 1995-ben a Magyar Nemzeti Bank jegybanktanácsának tagjává lett, mert az alkotmány kimondja annak politikai függetlenségét. De 2001-ben felmondott, mert egy új törvény szerint a jegybanktanács-tagoknak alkalmazásban kell állniuk a Magyar Nemzeti Bankkal.

A marxizmussal való szakítás

A tőke című mű mély benyomást tett a fiatal Kornaira: „[...] a logika és a világosság gyakorolta rám a legnagyobb hatást; azt is tiszteltem és szerettem *A tőke*-ben, hogy nem szürkén és közönyösen írt, hanem indulatosan.“ „Ahogy haladtam előre a marxizmus-leninizmus megismerésében, úgy erősödött bennem a tudat: kezemben van a világ megértésének kulcsa. [...] Az élet nem produkálhat olyan új jelenséget, amelyet ne tudnék elhelyezni a marxizmus által alkotott koordináta-rendszerben, vagy amely megcáfolná a marxizmus valamely tételét.“

1953-54. Szovjetunió politikai helyzetének változásával együtt változott a magyar politikai vezetés is. Az ország nyugtalan volt. A gazdasági nehézségek és a politikai elnyomás megingatta a marxizmusban vetett hitet. Az olvasás és a barátokkal való eszmecsere nagy hatással voltak Kornaira: „[...] saját hajunknál fogva húztuk ki magunkat a marxizmus gondolkodási mocsarából.“ Felfedezi, hogy a marxizmus nem ad kielégítő magyarázatot a körülötte zajló eseményekre („[...] amit annyira hiányoltam a marxista elméleti munkákban: újra meg újra szembesíteni az elméletet és a valóságot.“).

„1955 vége felé feladtam magamban a marxizmust. Kijelenttem, először magam előtt, hogy mostantól kezdve nem vagyok marxista. Nem utasítom el minden egyes módszerét vagy állítását, de elvetem az „izmust“, a marxi gondolati építményt.“

Mindezek ellenére az elemzési módszerek, amelyekkel *A tőke*-ben találkozott, még mindig befolyásolják gondolkodásmódját.

Emigráció vagy sem?

A memoár nagyon sokszor említi az emigrációt. 1956-ban sok magyar úgy döntött, elhagyja hazáját, de Kornai nem tartozott közéjük.

1986 után, miután a Harvardra került, soha nem folyamodott amerikai állampolgárságért, sőt a zöld kártya lehetőségéről is lemondott. Kornai a következőképpen magyarázza döntését:

1. Szereti Magyarországot és Budapestet
2. Nemzeti büszkeség (de nem felsőbbrendűség). Harvardi lakásán is van kép a magyar zeneszerző Bartókról.
3. Barátok. Bár sok barátot, ismerőst szerzett sok helyen, ezt írta: „a magyar barátaink körében valami olyat kaptunk, amit semmilyen amerikai kapcsolat nem pótolhatott“, mert osztoznak a múltban.
4. Kutatási terület. „Munkáimnak az adott különlegességet, az első könyvemtől az utolsó cikkemig, hogy olyasvalaki írta, aki maga is ott él, saját szemével látta, saját maga is átélte azt, ami ott történik. Sok olyan kutatást végeztem, amely általános témával foglalkozott, de a magyar példa alapján.“

Kornai szerint „az egyén szuverén joga eldönteni, hol kíván élni“. Az emigráció nem jelent erkölcsi magaslatot. („Ha valaki erkölcsi ítéletet kíván alkotni valakinek az életútjáról, akkor minősítse tényleges cselekedeteit, ahelyett, hogy pusztán aszerint osztályoz, az illető melyik országot választotta élete színteréül.“)

Jobb lesz ez a világ?

Kornai úgy tartja, hogy a rendszerváltozás óriási eredmény (a hiány megszűnése, az egyéni szabadság érvényesülése), de elismeri, hogy a változás nem ígér problémamentességet (infláció, munkanélküliség, korrupció, megnövekedett jövedelmi különbségek). Bár „[...] nem létezik tökéletesen egészséges társadalmi gazdasági rend, viszont választhatunk betegséget!“

„Van egy magyar tradíció: rezignált vagy; elkeseredett, dühös, a dolgok szerencsés kimenetele bizonytalan vagy valószínűtlen – és mégis keményen és tisztességesen dolgozol a jobb sorsért.“ A pesszimizmustól egyre inkább távolodik. Helyette „a bajokat látó, azokon segíteni akaró optimista lettem.“

Az erős állami rendszer óriási mértékű befolyást gyakorolt az az emberek életére és ez a szocialista államok esetében különösen igaz. „A történelem valódi laboratóriumot kínál fel, amelyben saját szemünkkel figyelhetjük meg, hogyan megy végbe, világtörténelmi léptékkal mérve páratlanul rövid idő alatt, a nagy transzformáció.“

Tényleg jól mondja.

Shenshen Hu fordítása